

Фролов М. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ВИЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ ПО СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

DETERMINING THE APPROPRIATE WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE INTERNAL AFFAIRS BODIES OF UKRAINE

У статті визначено особливості розгляду справ про відшкодування шкоди органами внутрішніх справ України, що полягають у неоднозначному тлумаченні судами належної сутності засобу захисту порушеного права. На прикладах судової практики проаналізовано особливості визначення способу захисту у позовах про відшкодування шкоди, заподіяної органами внутрішніх справ України. Зроблено висновок, що не завжди вибір позову про відшкодування шкоди є належним способом відновлення порушеного права заінтересованої особи. Зокрема, подання позову про відшкодування моральної шкоди у разі закриття справи про адміністративне правопорушення не завжди є безспірною підставою для відновлення порушеного права. Засіб захисту цивільних прав та інтересів викликає наукову дискусію протягом тривалого часу. Дійти остаточного визначення у проблематиці визначення цього правового явища не вдається, зокрема, внаслідок частоті зміни процесуального законодавства. За останній період, цивільне процесуальне право зазнало докорінних змін три рази. Відповідно, не встигла сформуватися ані доктрина, ані належна судова практика. Отже – обрання належного засобу захисту цивільного права та інтересу – у нашому випадку з відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України необхідно розглядати як структурну частину комплексного правового явища – відповідальності держави за діяльність частини правоохоронних органів. Підкреслюється, що для отримання відшкодування моральної шкоди потерпілий зобов'язаний довести протиправний характер діяльності працівників органів внутрішніх справ. Відображена й інша позиція, яка закріплена у судових рішеннях про відшкодування шкоди, заподіяної органами внутрішніх справ. Відповідно до неї відшкодування шкоди здійснюється у разі закриття справи про адміністративне правопорушення за реабілітуючих обставин – відсутності події чи складу правопорушення. Встановлено, що поєднання в одному провадженні вимог про визнання незаконної діяльності органів внутрішніх справ України в порядку кримінального провадження та цивільних позовів про відшкодування шкоди не знаходять підтримки у судах.

Ключові слова: *відшкодування шкоди, органи внутрішніх справ України, судовий процес, засіб судового захисту, права та інтереси, цивільний процес, підстави задоволення позову.*

The thesis explains the peculiarities of court proceedings and the procedure for the execution of court decisions in cases of compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine. Specific features of cases on compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine, which are within the subject competence of the courts of Ukraine to consider such cases, are defined. Using the examples of judicial practice, the peculiarities of determining the method of defense in claims for compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine are analyzed. The means of protection of civil rights and interests has been the subject of scientific debate for a long time. It is not possible to reach a final definition in the problem of defining this legal phenomenon, in particular, as a result of frequent changes in procedural legislation. Therefore, the selection of the appropriate means of protection of civil rights and interests – in our case, compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine must be considered as a structural part of a complex legal phenomenon – the state's responsibility for the activities of a part of law enforcement agencies. It was concluded that not always choosing a claim for damages is a proper way to restore the violated right of the interested person. In particular, filing a claim for compensation for moral damages in the case of closing a case on an administrative offense is not always an indisputable basis for restoring the violated right. According to some courts, the victim is obliged to prove the illegal nature of the activities of the employees of the internal affairs bodies in order to receive compensation for moral damage. There is also another position, which is reflected in court decisions on compensation for damage caused by internal affairs bodies. According to it, compensation for damage is carried out in case of closure of the administrative offense case under rehabilitative circumstances – the absence of the

event or composition of the offense. It has been found that the combination of demands for recognition of the activities of the internal affairs bodies of Ukraine in the order of criminal proceedings and civil claims for damages in one proceeding do not find support in the courts.

Key words: *damage, harm, caused by illegal activity, governmental bodies, state agencies, internal affairs bodies, court trial, proceeding for court enforcement action, State Treasure Service.*

Серед актуальних аспектів цивільного процесу як наукової дисципліни та доктринальних поглядів на сутність основних інститутів цивільного процесуального права важливе місце займає проблематика визначення та застосування належних та ефективних засобів захисту порушених чи оспорюваних прав учасників справи.

Найбільш яскраві тези висловлені так: «Затиснені в лещата принципів диспозитивності процесу та ефективності судового захисту, суди протягом останніх декількох років істотно змінили підходи до того, як застосовувати способи захисту, хто несе наслідки обрання неналежаного або неефективного способу, якими є ці наслідки. Ці нові підходи часто не знаходять у практиків прихильності, а у науковців – цілісного доктринального осмислення» [1, с. 304].

У свою чергу дані судової статистики переконливо свідчать про значну кількість спорів про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України серед інших справ, що щорічно розглядаються судами України.

Так, тільки у 2022 році судами першої інстанції у порядку цивільного судочинства було розглянуто 872 справи зазначеної категорії [2]. Водночас, вимоги про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України розглядаються судами за правилами різних галузевих проваджень та, нажалі не завжди знаходять єдність у підходах судів до вирішення зазначеної категорії справ, та, відповідно, захисту прав та законних інтересів осіб, що зазнали переслідування з боку органів внутрішніх справ України.

У цій статті ми розглянемо особливості тлумачення судом обраного позивачами засобу захисту порушеного органами внутрішніх справ України права.

У науковій літературі зазначається [3, с. 101], що обрання позивачем способу захисту є одним із проблемних питань у цивільному судочинстві, про що свідчить «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України» [4], наданий у свій час Верховним Судом України (далі – ВСУ).

Судовому захисту та проблемам його ефективності, зокрема у порівнянні з іншими формами, в окремих видах правовідносин було присвячено багато ґрунтовних робіт: Стоколо-сої М. В., І. З. Цимбали [5, с. 123] – у трудових правовідносинах, Л. В. Козловської [6, с. 74] – щодо спадкових прав, З. В. Ромовської – у сімейному праві [7, с. 21], М. М. Шумила – стосовно захисту соціальних прав [8, с. 143].

Крім того, Верховний Суд України неодноразово наголошував на тому, що власник порушеного права може скористатися певним способом захисту свого права. Зазначена позиція ґрунтувалася на тому, що ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачала можливість захисту цивільного права або інтересу судом лише у той спосіб, що встановлений договором або законом [9].

Відтак, якщо позивач «обрав неправильний спосіб захисту», судового захисту він не отримував, оскільки суди не могли захищати порушені права та інтереси у спосіб, якій не передбачений ні законом, ні договором.

Спроби законодавця все ж таки врегулювати зазначену проблему знайшли своє відображення у ч. 2 ст. 5 ЦПК України, відповідно до якої суд правомочний застосовувати не тільки ті способи захисту, що прямо передбачені нормативним актом чи договором, а й ті що не суперечать закону.

Одразу постає питання: «Чи не є це порушенням принципу диспозитивності, передбаченого п. 5 ч. 3 ст. 2 ЦПК України?». З цього приводу суддя Верховного Суду А. Лесько зазначає, що право суду застосувати ефективний спосіб, який не суперечить закону не слід враховувати як порушення принципу диспозитивності (права особи на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору), оскільки суд буде діяти відповідно до викладеної в позові вимоги особи, яка звернулася до суду. Зазначене кореспондується з вимогою п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України [10].

Додатково суддя Верховного Суду Погрібний С. О. зазначає, що не викликає сумнівів той факт, що застосування будь-яких засобів

правового захисту матиме сенс лише за умови, що обрані суб'єктом порушеного права способи захисту є як ефективними, так і такими, що відповідатимуть його змісту та системі права [11].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що розширення обов'язку позивача визначити зміст позовних вимог, вказавши бажаний спосіб (способи) захисту свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, безумовно направлено на забезпечення ефективного судового захисту.

Однак навряд чи таке нововведення впливатиме на реалізацію права на звернення до суду, оскільки не можна відмовити у відкритті провадження лише тому, що вимога позивача щодо захисту його права є неефективною. Визначення змісту позовних вимог, тепер вже із вказівкою на спосіб (способи) захисту, є складовою позовної заяви, як і було раніше; – зазначити відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) [12].

Тим більше що у контексті розгляду кожної конкретної судової справи про захист права, вимога про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ не завжди стає ефективним засобом захисту порушеного права. На підтвердження цього тезису можна привести таке судові рішення.

Так, у Постанові Верховного Суду від 21 жовтня 2020 року у справі № 312/262/18, провадження № 61-14401св19 [13], судом встановлено, що у березні 2018 року Позивач звернувся до суду з позовом до Національної поліції України, Головного управління Національної поліції в Запорізькій області, прокуратури Запорізької області, Державної казначейської служби України та просив стягнути з Державної казначейської служби України за рахунок коштів Державного бюджету України 50 000, 00 гривень в рахунок відшкодування моральної шкоди та витрати на правову допомогу в сумі 5 000, 00 гривень.

Позовні вимоги обґрунтовував тим, що постановою Великобілозерського районного суду Запорізької області від 20 грудня 2017 року закрито адміністративне провадження віднос-

но нього в зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого частиною другою статті 172-6 КУпАП. Отже, уповноваженою особою поліції було протиправно складено протокол за частиною другою статті 172-6 КУпАП, а представником прокуратури Запорізької області здійснено представництво цього протоколу в судах першої та апеляційної інстанції, чим обмежено його права.

Рішенням Великобілозерського районного суду Запорізької області від 20 лютого 2019 року, залишеним без змін постановою Запорізького апеляційного суду від 11 червня 2019 року, в задоволенні позову відмовлено.

Суд вищої інстанції, встановивши, що **Позивач не надав належних та допустимих доказів незаконності дій відповідачів, оскільки жодного адміністративного стягнення, передбаченого КУпАП, до нього застосовано не було, а складання протоколу про адміністративне правопорушення не є притягненням особи до адміністративної відповідальності, так як відповідно до статей 283, 284 КУпАП таке питання може бути вирішено лише судом**, констатував, що суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позову.

При цьому сам факт закриття справи про адміністративне правопорушення не тягне обов'язковий наслідок цивільно-правового характеру і не може бути доказом того, що дії та бездіяльність відповідачів заподіяли Позивачу моральної шкоди.

На підставі цієї справи наочно проілюстрована особливість розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України, в частині наслідків обрання неналежного засобу захисту Позивачем по справі.

Тим не менше, не дивлячись на доволі спірний характер аргументації судом у відмові в задоволенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої працівниками органів внутрішніх справ України рішення судів різних інстанцій по цій справі залишилися без змін [13].

Дещо інший підхід у питанні можливості та доцільності обрання відшкодування шкоди, як належного засобу захисту прав та інтересів

осіб у випадку складення працівником органів внутрішніх справ України протоколу про адміністративне правопорушення, з подальшим припиненням провадження по справі у судовому порядку викладена у рішенні від 12.06.2023 по справі 357/5329/23 Білоцерківським міськрайонним судом Київської області та прокоментована у подальшому Верховним Судом.

У ході розгляду справи встановлено, серед іншого, що 08 травня 2023 року до Білоцерківського міськрайонного суду Київської області надійшла позовна заява Позивача до Головного управління Національної поліції в Київській області про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, витрат, завданих оплатою наданої правової допомоги під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Вимоги Позивача по справі обґрунтовані невідповідністю закону діяльності працівників органів внутрішніх справ України, а саме у частині складення протоколу про притягнення до відповідальності Позивача за ст. 130 ч. 1 КУпАП, зокрема тим, що викладені в протоколі обставини вчиненого правопорушення не відповідають фактичним обставинам справи, протокол був складений з порушенням ст.ст. 256, 266 КУпАП та з порушенням Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затвердженої наказом МВС України № 1452/735 від 09.11.2015.

Внаслідок незаконного притягнення до адміністративної відповідальності Позивачеві було завдано моральної шкоди, яка полягала в душевних стражданнях та переживаннях щодо розголосу вказаного факту в селі Томилівка Білоцерківського району через страх громадського осуду. Моральні переживання були пов'язані з позбавленням можливості користуватися спеціальним правом щодо керування транспортним засобом, необхідністю нести витрати на правову допомогу та доводити в суді свою невинуватість в інкримінованому правопорушенні. Неправомірними діями працівників патрульної поліції Позивачу була спричинена моральна шкода в розмірі

мінімальної заробітної плати, що становить 6 500,00 грн.

Підставою для відшкодування шкоди у цій справі є встановлення чинною постановою суду порушення законного порядку притягнення Позивача до адміністративної відповідальності, внаслідок чого йому були завдані душевні страждання.

Відповідно, зазначалося у Постанові суду вищої інстанції, такими протизаконними діями Позивачу завдано моральної шкоди, оскільки закриття справи про адміністративне правопорушення через відсутність його складу свідчить про те, що Позивача притягнуто до адміністративної відповідальності незаконно, у цьому випадку застосуванню підлягає Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Відшкодування моральної шкоди провадиться незалежно від того, чи застосувались з боку держави будь-які заходи примусу, чи були понесені особою витрати на погашення штрафу, накладеного судом [14].

У цій справі Позивачем вірно обраний судовий спосіб захисту порушеного співробітниками органів внутрішніх справ України права – шляхом пред'явлення вимоги про відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Проведена розвідка не претендує на остаточність, ані на повну визначеність у проблематиці визначення належного порядку визначення єдиного вірного засобу захисту по справах про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України.

Ми намагалися звернути увагу наукової спільноти на відсутність сталого підходу до тлумачення судами України можливості надання захисту особам по справах про завдання шкоди протиправною діяльністю органів внутрішніх справ України.

Вважаємо, що більш прискіпливі та детальні пошуки у цьому напрямку наукової роботи дадуть можливість підвищити рівень захисту осіб, що зазнали порушення своїх прав від діяльності правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пільков К.М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/72> (дата звернення: 20.04.2024)
2. Судова статистика. Судова влада : веб-сайт URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 17.04.2024).
3. Палюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Forum Prava*, 2018. (2). С. 98–108. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1286095>. (дата звернення: 16.04.2024).
4. Аналіз практики застосування судами ст.16 Цивільного кодексу України. *Закон і Бізнес*: веб-сайт URL: https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html. (дата звернення: 17.04.2024).
5. Цимбала І. З. Загальнотеоретична характеристика понять форми та способів захисту права на працю у трудових правовідносинах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 2. С. 123–130. URL: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2018/2/26.pdf>. (дата звернення: 17.04.2024).
6. Козловська Л. В. Захист спадкових прав судом в окремому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. Т. 4. 2014. С. 74–83. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/kozlovska.pdf> (дата звернення: 06.04.2024)
7. Ромовська З. В. Проблеми охорони та захисту права власності фізичної особи // *Механізми охорони та захисту майнових прав в Україні та ЄС* (м. Київ, 12 лист. 2008 р.). – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2008. – С. 20–28
8. Шумило М. М. Процесуально-захисні правовідносини як механізм юрисдикційного захисту права на пенсію: теоретичні питання // *Судова апеляція*. – 2015. – № 3. – С. 141–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_17 (дата звернення: 17.04.2024).
9. Дайджест постанов Великої Палати Верховного Суду зі спорів, що виникають із земельних правовідносин (2020 – 2022 рік). Вища школа адвокатури: веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/dmytro-navrotskyj/articles/daidzest-postanov-velikoyi-palati-verhovnogo-sudu-zi-sporiv-shho-vinikaiut-iz-zemelnix-pravovidnosin-2020-2022-rik> (дата звернення: 17.04.2024).
10. Лесько А. Захист цивільних прав та інтересів судом: нові аспекти. *ЦензорНет*: веб-сайт URL: <https://sensor.net.ua/b3038431>. (дата звернення: 16.04.2024).
11. Погрібний С. О. Визначення способу захисту цивільних прав та інтересів. Судова влада: веб-сайт URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
12. Палюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Forum Prava*, 2018. (2). С.98–108. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1286095>. (дата звернення: 16.04.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2020 року у справі № 312/262/18. Liga-360: веб-сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92661896>. (дата звернення: 15.04.2024).
14. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду від 12.06.2023 по справі 357/5329/23. Оpendатобот: веб-сайт. URL: <https://opendatobot.ua/court/111477803-eff639ef20b4305de7dd02688018300a>. (дата звернення: 14.04.2024).